

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ КАПІТАЛУ ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З ПОНЯТТЯМ БАГАТСТВО

Горячук В. Ф.

У статті здійснено аналіз визначень поняття капіталу, які можна віднести до традиційного розуміння капіталу, запропоновано узагальнене визначення поняття капіталу з урахуванням його широкого розуміння, визначено співвідношення понять капіталу та багатства

Постановка проблеми. Капітал та багатство є найбільш важливіші економічні категорії, які дають уявлення про рівень економічного розвитку країни. В той же час в літературі не має єдиної точки зору щодо визначення поняття капіталу, а також щодо співвідношення понять капіталу та багатства.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні автори по різному визначають поняття капіталу. Одні роблять акцент на отримання доходу, другі на тривале використання, треті на те, що капітал є продуктом людської праці, деякі визначають поняття капіталу шляхом перелічення елементів, які входять у це поняття [1-10]. Починаючи з другої половини 20 сторіччя значна увага стала приділятися широкому розумінню капіталу, яке пов'язано з людським, природним, соціальним та іншими видами капіталу [11-17].

Мета статті. Здійснити аналіз визначень поняття капіталу, які можна віднести до традиційного розуміння капіталу, запропонувати узагальнене визначення поняття капіталу з урахуванням його широкого розуміння, визначити співвідношення понять капіталу та багатства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цілому ряду досліджень визначається, що капітал є багатограним і складним феноменом. Це в значній мірі обумовлено тим, що поняття капіталу має різноманітні форми прояву і використовується в різних наукових дисциплінах і видах діяльності. Тому необхідно знайти таке визначення поняття капіталу, яке забезпечить основу для подальшої його специфікації і конкретизації в залежності від рівня та сфери прояву, а також операційність цього поняття. Існують різні способи визначення понять, які орієнтовані на потреби дослідження різних наук, але всі вони ставлять своєю метою чітко відокремити клас предметів певного типу від інших шляхом виявлення істотних ознак, які властиві елементам цього класу. Найбільш відомим і широко розповсюдженим способом визначення понять є визначення родового поняття (класу), до якого відноситься визначаєме поняття, та встановлення істотних ознак, які визначають видову відмінність цього поняття. Саме такий спосіб найбільш широко використовувався авторами при визначенні поняття капіталу. Крім нього,

використовувалися й інші способи, у тому числі, шляхом явного визначення, коли визначаємо поняття у відомому відношенні еквівалентно визначальному, або шляхом перелічення предметів, які складають обсяг визначаємого поняття.

У таблиці 1 наведенні визначення поняття капіталу наведенні в працях А. Сміта, Д. Риккардо, Л. Вальраса, К. Кнуса, Т. Мальтуса, Дж. Ст. Милля, А. Маршалла, К. Маркса, Дж. Кларка, П. Самуельсона, У. Нордхауза, Р. Дорнбуша, С. Фішера, В. Радаєва, В. Геєця та інших авторів. Більшість з цих визначень було зібрано А. Маршаллом і наведено у його праці «Принципи економічної науки» [2]. Для кожного визначення капіталу наведені істотні ознаки та родові поняття. В якості родового поняття використовуються: багатство, блага, запас, ресурси, речі, товари та вартість. Цей перелік можна скоротити бо деякі з цих понять еквівалентні або є видом іншого. Так А. Маршалл визначає багатство як сукупність благ, тому в подальшому замість цих двох понять ми в якості родового поняття будемо розглядати одне - багатство. Що стосується понять речі та товари, то останнє є видом першого, бо згідно традиційному визначенню «товар - це будь яка річ, яка бере участь у вільному обміні на інші речі. Звичайно це продукт труда, спеціально вироблений для обміну і здібний задовольнити людську потребу». Отже товар це річ, а істотними ознаками, які виділяють товар як вид речі, є те, що він є продуктом труда та має мінову вартість. Таким чином, замість родового поняття товар можна використовувати поняття річ, але при цьому у визначення поняття капітал додавати ще дві істотні ознаки - продукт труда, має мінову вартість.

Поняття запас та ресурси можна розглядати як еквівалентні, бо перше походить від французького ressource «допоміжні засоби», то що можна використовувати, витратити, запас або джерело чого-небудь (англ. resource — запаси, засоби). Тому в подальшому замість цих двох понять ми в якості родового поняття будемо розглядати одне – запас. Це поняття для визначення капіталу використовував ще А. Сміт [1]. При цьому слід зазначити, що при використанні поняття запас автори неявно мали на увазі або в подальшому у тексті уточнювали, що мова йде про запас речей. Так А. Сміт писав про запас продуктів різного роду. Тому доцільно замість двох родових понять запас та речі використовувати одне – запас речей. Таким чином, перелік родових понять можна скороти до 3-х: багатство, запас речей та вартість. Розглянемо кожне з них. Поняття багатство можна розглядати у вузькому розумінні. Наприклад, К. Маркс розглядав багатство як сукупність товарів, які є продуктом людської праці [3].

Таблиця 1

Визначення	Родове поняття	Істотні ознаки	Автор визначення
Частина запасу (предметів різного роду), що приносить дохід	Запас	приносить дохід	А. Сміт
Частина багатств: зайнята у виробництві, складається з продуктів, одягу, інструмента, сировини, машин і т. ін., необхідних для приведення в дію праці	Багатство	залучене у виробництво	Д. Рикардо
Товари, які є довгостроковим джерелом задоволення, що мають мннову вартість	Товар	тривале задоволення потреб; має мінсву вартість	Герман.
Будь-який вид суспільного багатства, що зовсім не споживається або споживається лише повільно; будь-яка обмежена кількісно користність, що переживає перший акт її використання, одним словом, що може бути використана більше одного разу: будинок, предмет меблів	Багатство	тривале використання	Л. Вальрас
Запас товарів, що готовий для застосування з метою задоволення попиту в майбутньому	Товар	залучений у виробництво; задоволення потреб у майбутньому	К. Кніс
Частина запасу країни, що тримається або застосовується з метою одержання прибутку при виробництві й розподілі багатства	Запас	приносить прибуток, залучений у виробництво; зайнятий у розподілі багатства	Т. Мальтус
Багатство, відкладене для задоволення - прямого або непрямого - майбутніх потреб	Багатство	Непряме задоволення потреб (залучене у виробництво); задоволення потреб у майбутньому	Нікольсон

(продовження табл. 1)

Стаття багатства, результат людських зусиль, зайнята у виробництві й розподілі багатства	Багатство	залучене у виробництво, результат людської праці, зайняте у розподілі багатства	Сенсор
Приміщення, інструменти й матеріали, які потрібні для роботи, і харчування й інше, що забезпечує існування працівників у ході процесу.	Речі	залучені у виробництво	Дж. Милль.
Речі, без яких виробництво не могло б здійснюватися з рівною ефективністю, але які не є безкоштовними дарунками природи	Речі	залучені у виробництво, результат людської праці	А. Маршалл
Вартість, яка приносить додану вартість	Вартість	приносить додану вартість	К. Маркс
Товари тривалого користування, створені для виробництва інших товарів	Товари	залучені у виробництво, тривале використання, результат людської праці	П. Самуельсон, В. Нордхаус
Запас, який можна пустити в хід, щоб відновити, так ще одержати дохід	Запас	приносить дохід, залучений у виробництво	Е. Майбурд
Створенні людиною ресурси, які використовуються для виробництва товарів та послуг, товари, які безпосередньо не задовольняють людські потреби: інвестиційні товари, засоби виробництва	Ресурси	залучені у виробництво, результат людської праці, безпосередньо не задовольняють людські потреби	К. Макконелл, С. Брю
Самозростаюча вартість (вартість, що приносить додану вартість)	Вартість	приносить додану вартість	В. Геєць.
Господарський ресурс, що накопичується, що включений у процеси відтворення й зростання вартості шляхом взаємної конвертації своїх різноманітних форм	Ресурс (вартість)	приносить додану вартість, залучене у виробництво	В. Радаєв

Напроти, А. Маршалл розглядав поняття багатство у ширшому розумінні, а саме, як сукупність благ (бажаних речей або речей, які задовольняють людські потреби) [2]. Можна навести ще одне визначення, яке досить повно відображає поняття блага – це усе те, що включає певний позитивний сенс, а саме предмет, явище та продукт труда, які задовольняють певну людську потребу і відповідають інтересам та устремлінням людей [17].

Всі блага А. Маршалл розділяв на дві групи – матеріальні та нематеріальні. Матеріальні блага складаються з корисних матеріальних речей та з всіх прав на володіння, використання матеріальних речей, або на отримання з них вигоди, або на одержання від них вигоди в майбутньому. До матеріальних благ А. Маршалл також відносив натуральні дарунки природи, землю й воду, повітря й клімат, тобто те, що сьогодні розуміють як природний капітал. Нематеріальні блага людини він розподіляв на внутрішні та зовнішні. До перших він відносив ділові здібності, професійна майстерність, здатність одержувати задоволення від читання й музики, а до других - відносини, які благодотворні одночасно і для окремої людини, і для інших людей [2]. Таке визначення внутрішніх нематеріальних благ близько сучасному розумінню поняття людського капіталу, а зовнішніх нематеріальних благ – соціальному капіталу та інституційному середовищу.

А. Маршалл визначаючи поняття багатство виділяв кілька його рівнів: багатство окремої людини, держави та світу. При цьому багатство вищого рівня більше багатства нижчого рівня. Наприклад, багатство держави складається з багатства окремих людей, а також колективної та державної власності. Так крім доріг, каналів, будинків, підприємств газопостачання, водопровідних споруджень та іншого - об'єктів державної власності А. Маршалл відносив до багатства країни (Англії) природні дари, наприклад, річку Темзу. Аналогічно багатство світу складається з багатства окремих країн та цінностей, які належать усьому світу, наприклад, океани та материк Антарктида.

Для розуміння запасу речей як родового поняття, слід звернутися до визначення поняття речі – «предмет матеріального миру, що перебуває в натуральному стані в природі або створений працею людини». На відмінність від поняття «багатство» поняття «запас речей» обмежується матеріальними предметами. Тобто поняття багатства є більш ширшим ніж поняття запасу речей.

Розглядаючи вартість як родове поняття слід зазначити, що це одне з найскладніших понять політичної економіки, по якому до сього часу йдуть спори. К. Маркс писав «Ви можете обмацувати й розглядати кожний окремих товар, робити з ним що вам завгодно, він як вартість залишається невловимим. Але якщо ми згадаємо, що товари мають вартість лише остільки, оскільки вони суть вираження однієї і тої самої суспільної єдності - людської праці, то для нас стане зрозуміло, що

проявлятися вона може лише у суспільному відношенні одного товару до другого» [3, с. 56]. Існує два основних підходи до визначення поняття вартості: з позицій теорії трудової вартості та теорії попиту та пропозиції. Це відображає двоїстий характер вартості, бо з одного боку вона визначається обсягом витрат суспільно необхідної праці, а з другого боку – в процесі обміну як співвідношення попиту та пропозиції у вигляді грошової оцінки (мінова вартість).

Для більш чіткого розуміння поняття вартості пропонується додати наступні два уточнюючі положення.

По-перше, вартість має усе, що задовольняє людські потреби, тобто має споживчу вартість. І навпаки, якщо щось не задовольняє потреби людини, то воно немає вартості, навіть якщо на створення цього щось було витрачено певну кількість людської праці.

По-друге, вартість має усе, що є об'єктом обміну, тобто має мінову вартість. Крім цього, вартість мають певні об'єкти, які не мають мінової вартості, наприклад деякі природні об'єкти (річки, моря та океани) та об'єкти, створенні окремою людиною або групою людей для задоволення виключно своїх потреб і які мають цінність тільки для них.

Виходячи з цього можна зробити висновок, що поняття багатства та вартості не зважаючи на різницю у визначенні мають однаковий обсяг, який складається з елементів, які задовольняють людські потреби.

Наступним кроком аналізу визначень поняття капіталу є виділення істотних ознак цього поняття. До них, виходячи з визначень капіталу, наведених у табл. 1, можна віднести наступні:

- отримання доходу (прибутку, доданої вартості);
- залучення у виробництво;
- зайняте у розподілі багатства;
- результат людської праці;
- тривале використання та тривале задоволення потреб.

Серед них, в першу чергу, слід виділити отримання доходу. Ще А. Сміт говорячи про запас продуктів різного роду поділяв його на дві частини: перша, яка безпосередньо йде на споживання, та друга, від якої очікується одержати дохід [1]. Цю частину запасу він назвав капіталом, поділяючи його на основний та обіговий капітал. Такий розподіл і сьогодні використовується у сучасній практиці менеджменту. З метою уточнення свого розуміння капіталу він вказував, що до основного капіталу відноситься - усякого роду корисні машини й знаряддя праці, що полегшують що заощаджують труд; будівлі, використовувані в господарській діяльності; поліпшення землі; корисні здібності всіх членів суспільства; до обігового капіталу - гроші; запаси продовольства; матеріали (сирі або більш-менш оброблені), готові вироби.

Аналізуючи розуміння капіталу А. Смітом слід відмітити, що головний акцент він зробив на таку ознаку капіталу, як отримання доходу. Продукти споживання він не відносив до капіталу. На відмінність від

інших авторів він відносив до основного капіталу здібності членів суспільства, що на сучасному етапі розглядається як людський капітал.

Акцент на отримання доходу при визначенні капіталу робили також К.Маркс [3, 9, 11] та ряд інших авторів, які розглядали капітал як самозростаючу вартість (вартість, що приносить додану вартість).

У подальшому розглядаючи істотну ознаку капіталу - отримання доходу (прибутку, доданої вартості) - ми будемо вести мову про отримання доданої вартості. Це обумовлено тим, що поняття доходу має багато визначень, а прибуток є лише частиною доданої вартості. Що стосується доданої вартості, то розбіжностей у розумінні цього поняття не має. Ще однією з істотною ознакою, яка часто використовується при визначенні капіталу, є залучення у виробництво. На перший погляд; це зрозуміла ознака, але при більш детальному розгляді виникає питання як відділити залученні у виробництво речі від не залучених. Де ця межа, бо, наприклад, обладнання може використовуватися цілодобово, протягом зміни, в залежності в наявності відповідного заказу, а може лише плануватися до використання, тобто потенційно може бути залучено до виробництва. Як зазначав А. Маршалл, «жоден розумний автор ніколи не випускав з уваги ні продуктивну, ні потенційну сторону капіталу, але деякі більш докладно розглядали одну сторону, інші - другу, хоча й ті й інші стикалися із труднощами в проведенні чіткої розмежувальної лінії між ними» [2]. Щоб уникнути цієї проблеми пропонується істотні ознаки капіталу - отримання доданої вартості та залучення у виробництво - розуміти не тільки як безпосереднє отримання доданої вартості та залучення у виробництво, але і як потенційну можливість цього.

Значна кількість авторів обмежують поняття капіталу такою ознакою як тривале використання. При такому обмеженні до капіталу не відноситься оборотний капітал. Якщо к цьому додати ще й таку істотну ознаку як «результат людської праці» та «залучене у виробництво», то ми отримуємо поняття капіталу обмежене знаряддями труда. Таке достатньо вузьке визначення капіталу останнім часом набуло розповсюдження серед західних вчених [6, 7]. Воно не включає в себе землю, хоча, наприклад, у США земля обліковується підприємствами у складі основних засобів. В певній мірі це пов'язано з тим, що західні автори в якості факторів виробництва визначають: землю, капітал, працю та підприємницькі здібності [7].

Що стосуються істотної ознаки «тривале задоволення потреб», то вона дозволяє відносити до складу капіталу товари довгострокового користування, які знаходяться у власності домогосподарств (автомобілі, житлові будинки, побутова техніка).

Ряд авторів в якості істотної ознаки виділяють «зайняте у розподілі багатства». На відмінність від інших істотних ознак ця вказує, що капітал це не тільки частина багатства, але й ще відношення, що складаються в

сфері виробництва, стосовно розподілу доданої вартості. Але це питання є предметом окремого дослідження і у цій праці не розглядається.

Слід зазначити, що ряд авторів визначили поняття капіталу не тільки шляхом визначення родового поняття та істотних ознак, а ще й доповнювали його переліком елементів, які входять у визначаєме поняття (табл. 1).

Деякі автори, наприклад, Р. Дорнбуш та С. Фішер взагалі не використовували а ні родове поняття, а ні істотні ознаки і визначили поняття капіталу обмежившись переліком його елементів - земля, приміщення підприємств, їх обладнання і товари тривалого користування [5]. К. Макконелл та С. Брю визначили капітал як поняття, яке еквівалентне поняттю «засоби виробництва» [7].

Підсумовуючи результати аналізу традиційних визначень капіталу, наведених у табл. 1, можна зробити наступні висновки.

Не зважаючи на різноманіття визначень поняття капіталу, їх можна поділити на дві групи. У першій з них поняття капітал визначається як сукупність конкретних матеріальних сутностей, які включають в себе знаряддями труда, тобто частину багатства, яка обмежена наступними істотними ознаками: залучення у виробництво, тривале використання, результат людської праці. У деяких визначеннях з цієї групи у поняття капіталу автори включають ще й предмети праці (матеріали, полуфабрикати, готова продукція), другі автори включають у це поняття ще й землю, а треті - товари тривалого користування, що знаходяться у власності домогосподарств. Друга група визначень капіталу розглядає капітал як вартість, яка носить абстрактний характер і забезпечує створення доданої вартості. На наш погляд, друга група визначень капіталу у більшій ступені відображає сутність цього поняття. Крім того, таке бачення капіталу забезпечує перехід до широкого розуміння капіталу.

В другій половині 20-го століття і, особливо, з переходом розвинених країн до етапу постіндустріального суспільства стало ясно, що трактування поняття капіталу обмежене першою групою його визначень не дозволяє відповісти на цілий ряд питань державного управління і соціально-економічного розвитку суспільства. В умовах, коли рівень освіти, інновації й інформатизація стали визначальними факторами соціально-економічного розвитку суспільства, коли провідну роль в економіці стали грати високотехнологічні компанії, у яких фізичний капітал перестав бути визначальним, на перше місце стали висуватися дослідження людського капіталу, нематеріальних активів, природного і соціального капіталу.

З урахуванням цього узагальнене поняття капіталу можна визначити як частину багатства, котра залучена або потенційно може бути залучена у процес виробництва з метою задоволення потреб людини та створення доданої вартості, або безпосередньо задовольняє довгострокові потреби людини.

Природу капіталу у цьому визначенні, на нашу думку, у більшій ступені відображає його перша частина, в якій акцент здійснено на активну частину капіталу, котра забезпечує створення доданої вартості. Остання ж створюється у процесі виробництва і є джерелом накопичення капіталу. У другій же частині визначення акцент зроблено на задоволення довгострокових потреб людини, що безпосереднє забезпечується накопиченим запасом товарів тривалого використання. Тобто мова йде про частину капіталу, яка не створює додану вартість і поступово витрачається.

Важливою особливістю наведеного визначення капіталу є те, що його можна розглядати як операціональне поняття, тобто поняття, яке дозволяє здійснювати кількісну оцінку капіталу. По-перше, на основі доходу від використання капіталу, а по-друге, на основі витрат праці на його створення. Для цього можна використовувати існуючі дохідні та облікові методи [18].

Література:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга II. О природе капитала, его накоплении и применении. М.: ЭКСМО, 2007. http://www.cato.ru/library/smith/wealth_of_nations_2.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки. Книга вторая. Некоторые основные понятия. Приложение Е. Определения капитала. Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/marsod2.htm1>.
3. Маркс К. Капитал. Т.1. Книга первая. Процесс производства капитала. 990 с. Режим доступа: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital1/>.
4. Кларк Д. Распределение богатства. Режим доступа: <http://e2000.kyiv.org>.
5. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроекономіка. - К.: Основи, 1995. - 544 с.
6. Самуэльсон П., Нордхаус У. Макроекономіка. - К.: Основи, 1996. - 809 с.
7. Макконел К., Брю С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. – В 2-х томах. М.: Туран, 1996.
8. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Maib/index.php
9. Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В.М. Геєця, д-ра екон. наук А.А. Гриценка. –К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. - 220 с.
10. Цыганков К.Ю. Понятие капитала в бухгалтерии, политэкономии и экономической теории // Журнал "Сибирская финансовая школа" Режим доступа: <http://www.ntipb.nsk.ru/printing/magazin/2007Zygankov3>.

11. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация // *Общественные науки и современность*. -2003, №2.
12. Астахова Т., Толкачева Е. Человеческий ресурс и человеческий капитал: разница понятий или подходов управления? // *Управление человеческим потенциалом*. – 2006, №4.
13. Просвирина И.И. Интеллектуальный капитал: новый взгляд на нематериальные активы // *Финансовый менеджмент*. -2004, №4.
14. Сидорина Т.Ю. Социальный капитал организации и социальная политика российского предприятия // *Журнал исследований социальной политики*. -2007, №3. -С.319-334.
15. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / М.: АСТ Москва, 2004. — 730 с.
16. [Капелюшников Р.](#) Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению // *США: экономика, политика, идеология*. - 1993, № 11.
17. Каменецкий В.А., Патрикеев В.П. Капитал (от простого к сложному) / М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. — 583 с.
18. Горячук В.Ф. Теоретичні аспекти державного регулювання процесу капіталізації в умовах трансформації економіки України // *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління*. Вип. №2 (36). – Х.:, 2009.

Abstract

Goryachuk V. F.

The analysis of concept capital and its ratio with concept riches

The analysis of definitions of concept capital which can be related to traditional understanding of the capital is carried out, the generalized definition of concept of the capital is offered in view of its wide understanding, the ratio of concepts of the capital and riches is determined